

Eloisaa materiaa

– Ei-inhimilliset ja poliittiset affektit Jane Bennettin ajattelussa

Filosofi Jane Bennett tarkastelee teoksessaan *The Enchantment of Modern Life* (2001) lumoutumisen tunnetta osana modernia arkea ja eettisen toiminnan mahdollistajana.¹ Ajattelun taustalla on vakaumus, että poliittisia käytäntöjä tutkittaessa on huomioitava ruumiiden ja tunteiden mikropoliittinen taso. Myös Bennettin *Vibrant Matter* (2010), joka on uusmaterialistisen teorian perustavia teoksia, kuvaa poliittista toimijuutta ruumiiden välisenä, affektiivisena ilmiönä mutta laajentaa tarkastelua kohti ei-inhimillistä: miten keinot tehdä poliittisia ratkaisuja voisivat muuttua, jos muitakin kuin inhimillisiä toimijoita tarkasteltaisiin elottoman, välineellisen materian sijaan affektiivisina, elinvoimaisina ruumiina?

Tunteet ja affektit ulottuvat Bennettin ajattelussa aina yksilön ja jopa ihmiskunnan ulkopuolelle. Lumoutumisen hetkissäkin on aina vähintään kaksi toimijaa: tunteva ihminen, jonka toimijuus saattaa muuttua tunteen seurauksena, ja jokin toinen tekijä, joka tuottaa lumoavan vaikutuksen ja myös itse muuttuu kohtaamisen seurauksena.² Bennett tutkii tällaisia vaikutussuhteita nojaten spinozalaiseen affektikäsitteeseen, joka on päätyntä osaksi nykyaaffektiteoriaa erityisesti Gilles Deleuzen ja Félix Guattarin kirjoitusten kautta. Tässä tutkimusperinteessä affekti on ”persoonaton” voima, joka lisääntyy tai vähenee ruumiissa, kappaleissa tai olioissa (*bodies*) niiden vaikuttaessa toisiinsa.³ Oliot eivät toimi yksin vaan heterogeenisissä joukoissa tai assemblaaseissa (*assemblages*).⁴

Spinozalais-deleuzelainen affektiajattelu mahdollistaa toimijuuden käsitteellisen hajauttamisen: se koskee paitsi ihmisruumiita ja niiden toimien seurauksena syntyviä assemblaaseja myös mitä moninaisimpia olioita – rasvasoluja, metallikappaleita, matoja. Bennett nojaa myös Bruno Latourin toimijaverkkoteoriaan sekä Hans Drieschin ja Henri Bergsonin vitalistiseen ajatteluun etsiessään mahdollisuuksia puhua ei-inhimillisistä olioista osana toimivia verkostoja ja niissä vaikuttavasta elämään vertautuvasta voimasta.⁵ Samalla Bennett pyrkii kuitenkin eroon vitalismin eri muotoja usein vaivaavasta aineen ja elämän kahtiajaosta: elinvoima ei ole materiaan lisättävä, sielunkaltainen ominaisuus vaan sisältyy siihen itseensä. Esimerkkejä tavoista, joilla perinteisesti elottomana pidetyn materian affektiivinen elinvoima ilmenee, ovat muun muassa erilaisten rasvojen vaikutus paitsi niitä nauttivan ihmisruumiin kokoon myös mielialoihin ja keskittymiseen, metallin ihmisenäkökulmasta hidas mutta silti aktiivinen muuttuminen sekä matojen

ruuansulatustoimintojen vaikutus maanviljelyyn ja sademetsien muodostumiseen.

Rasvat, metalli ja madot vaikuttavat niitä ympäröivään maailmaan ja kohtaamiinsa ruumiisiin ja olioihin ja muuttuvat itse kohtaamisten seurauksena, vaikka vain ihmisruumiissa vaikutukset kääntyvät kielellistettäväksi tuntemuksiksi. Oleellista esimerkeissä on, että ei-inhimillinen toimijuus ei ole vain vastustavaa voimaa, joka vaikuttaa ihmiseen asettumalla poikkitelein. Ei-inhimillisilläkin olioilla on omat pyrkimyksensä, spinozalainen *conatus*, jota ne toteuttavat aktiivisesti. Affektiivinen toimijuusajattelu haastaa myös ”vanhan” marxilaisen materialismin instrumentalistista käsitystä materiasta ja keskittymistä ihmisen kontrolloimiin tuotantorakenteisiin. Bennettin teorian pohjana on ”aavistus”, että ”mielikuva materiasta kuolleena tai täysin välineellistettynä ruokkii ihmisen hybristä ja maailmaa tuhoavia valloitus- ja kulutusfantasioita.”⁶ Matojen tai metallin aktiivisen potentiaalini ymmärtäminen vaatii usein vain tarkastelun aika- ja tilaskaalan muuttamista, jolloin mielikuvissaan kaikkea hallitseva ihminen joutuukin näkemään itsensä sivuosassa.

Poliittiset verkostot affektiivisten ruumiiden kokoelmina

Bennett hahmottelee teoriaa, jonka avulla voitaisiin tutkia sekä pieniä ja paikallisia että globaaleja verkostoja ja niiden osuutta poliittisiin ja yhteiskunnallisiin ongelmiin. Hänen analysoimiaan esimerkkejä yhdistää se, että niissä materiaalinen kohtaa poliittisen ja ihmiset näyttäytyvät paitsi toimijoina myös vaikutusten kohteina. Materialismin antia poliittiselle teorialle Bennett tarkastelee muun muassa John Deweyn pragmatismilla avulla.

”On tärkeää kiinnittää huomio monimutkaisiin toimijuuden verkostoihin, jotka synnyttävät haitallisia vaikutuksia, sen sijaan, että tyydyttäisiin etsimään helppoja syntipukkeja.”

Myös Deweyn tavassa ymmärtää julkista toimintaa korostuu affektiivisuus ja ruumiillisuus: politiikka tapahtuu, kun ihmiset, joita jokin ongelma koskettaa, kerääntyvät yhteen muodostaen vaikutuksia tuntevien ja niihin toimillaan vastaavien ruumiiden joukon.⁷ Bennettin hajautettu toimijuuskäsitys laajentaa nämä yhteenliittymät koskemaan myös ei-inhimillisiä materiaalisia kappaleita. Julkisen toiminnan synnyttävää verkostoa hän kuvaa seuraavasti:

”Rykelmä olioita, joita toisten toimet tai jopa niiden oman toiminnan epäsuorat, risteävät seuraukset ovat vahingoittaneet. Vahingoitetut ruumiit vetäytyvät lähelle toisiaan ja pyrkivät toiminnallaan palauttamaan voimansa, suojautumaan tulevilta vaurioilta tai korvaamaan tapahtuneen vahingon – tätä on poliittinen toiminta johon, onneksi tai valitettavasti, liittyy aina myös epäsuorien, arvaamattomien seurausten ketju.”⁸

Kaikkia verkoston osapuolia yhdistää siis se, että olemme materiaalisia toimijoita maailmassa, ja toiminnan osin hallitsemattomat yhteisseuraukset vaikuttavat ruumiidemme mahdollisuuksiin toimia.

Jos ei-inhimilliset toimijat sisällytetään poliittisten verkostojen määritelmään, mitä tapahtuu vastuulle: voidaanko maata muokkaavia matoja tai sähköverkon kaapeleita pitää vastuullisina ekologisista muutoksista tai sähkökatkoksista ja miten ne voitaisiin ottaa mukaan ratkaisemaan tapahtumista koituvia ongelmia? Onko ihmisen toisaalta turhankin helppoa piiloutua hallitsemattoman ei-inhimillisen maailman taakse ja näin väistää omaa osaansa vastuusta? Bennett ei tarjoa yksinkertaisia vastauksia. Epäoikeudenmukaisuuden havaitsemiseen liittyy yleensä voimakas halu etsiä syyllinen ja saattaa tämä vastuuseen. Moraalinen tunnekuuhu (kreikan

thymos) havaitun epäoikeudenmukaisuuden äärellä on välttämätön osa poliittista toimintaa ja sitä tarvitaan, jotta poliittinen toimijuus syntyy. Samalla on kuitenkin tärkeää kiinnittää huomio monimutkaisiin toimijuuden verkostoihin, jotka synnyttävät haitallisia vaikutuksia, sen sijaan, että tyydyttäisiin etsimään helppoja syntipukkeja.

Ei-inhimillisten olioiden demokraattinen osallistaminen on niin ikään monimutkaista. Bennett tunnustaa, että ihminen pyrkii pääsääntöisesti ajamaan omaa etuaan, eikä meillä ole keinoja kysyä matojen mielipiteitä poliittisissa keskusteluissa ympäristöstä. Kuitenkin elinvoiman ja muiden yhdistävien tekijöiden havaitseminen inhimillisissä ja ei-inhimillisissä, materiaalisissa toimijoissa voi muuttaa myös ihmisten käsitystä siitä, mikä itse asiassa on meidän elämäämme säilyttävää ja edistävää.

Ympäristö ja poliittinen kokemus

Perinteistä ympäristönsuojeluajattelua vaivaa usein piilevä käsitys toiminnan yksisuuntaisuudesta: ihminen tuhoaa luontoa, ihminen suojelee luontoa. Samalla ihminen jää kuitenkin melko avuttomaksi ilmastonmuutoksen kaltaisten ilmiöiden kaiken kattavien vaikutusten edessä. Tällaiset ilmiöt vaativat Bennettin mukaan avautuakseen monimutkaisten tapahtumien, vaikutusten ja reaktioiden ketjujen ymmärtämistä pikemminkin kuin yksisuuntaisen toimijuuden mallia. Ihmisen toimet saavat kiistämättä aikaan muutoksia ilmastossa, mutta muutosten vaikutukset, jotka koskettavat sekä inhimillisiä että ei-inhimillisiä olioita, ovat usein omalakisista ja arvaamattomia. Ajattelumalli, jossa ihminen on ainut aktiivinen olento, ei tarjoa ratkaisuja tämän mittaluokan kriiseihin. Tässä Bennettin ajattelu risteää materiaalsen ekokritiikin kanssa, joka pyristelee eroon ihmiskeskeisyyteen nojaa-

vasta luontokäsityksestä ja etsii tapoja kantaa poliittinen vastuu ekologisista kriiseistä mutta välttää instrumentaalinen asennoituminen ympäristöön.

Kartoittaessaan vaihtoehtoja erottelevalle ja passivoivalle luontosuhteelle Bennett pysyttelee laajojen abstraktioiden tasolla mutta painottaa myös ihmisen kokemuksen merkitystä. Hän lähestyy ongelmaa korostamalla havaittavissa olevia yhtäläisyyksiä erilaisten ruumiiden ja olioiden välillä. Ympäristöön luetut materiaaliset ja ei-inhimilliset toimijat eivät vain passiivisesti ”ympäri” ihmistä vaan toimivat kanssamme, vaikuttavat meihin ja jopa läpäisevät meidän yhtä lailla materiaaliset ruumiimme: yksin ihmisen kynärtaipessa elää kokonainen ekosysteemi erilaisia bakteereita, joiden ansiosta esimerkiksi ihomme kosteustasapaino pysyy hallinnassa⁹:

”[...] ei riitä, että sanomme olevamme ’ruumiillisia’. Olemme pikemminkin *kokoelma ruumiita*, monia erilaisia sisäkkäisiä mikrobiomeja. Jos useimmat ihmiset huomioisivat tämän tosiasian useammin, jos havaitsisimme tarkemmin sen vierauden joka olemme itse, jatkaisimmeko tuottamista ja kuluttamista samaan väkivaltaisen holtittomaan tahtiin?”¹⁰

Vastaus kysymykseen saattaa kaikesta huolimatta olla kyllä. Bennettkin myöntää, että ihminen toimii todennäköisesti jatkossakin omien intressiensä mukaan, itse-suojelua palvelevien tunteiden ohjaamana. On kuitenkin mahdollista oivaltaa, että nämä intressit sisältävät myös sellaista, mikä on totunnaisesti sysätty ihmisen ulkopuolelle: ruumiimme koostuvat ei-inhimillisistä toimijoista, ja toisaalta olemme osa itseämme laajempia verkostoja, joissa toimintaa ohjaavat affektit syntyvät jatkuvassa, meille osin hallitsemattomassa vuorovaikutuksessa toisten kanssa.

Ihmisellä on mahdollisuuksia vaikuttaa tilaansa, mutta emme löydä näitä mahdollisuuksia, jos pidämme itseämme ympäristöstä ulkopuolisena tai ympäristöä itseämme ulkopuolella. Keskeisen osan ratkaisujen pohdinnassa saavat havainnoinnin tavat ja affektiivinen kokemuksellisuus: oleellista on kehittää herkkyyttä havaita ja kuvailla eloisuutta ja toimijuutta ei-inhimillisessä maailmassa sekä vastavuoroisesti tapoja ”tuntea itsensä ei-vain-ihmiseksi.”¹¹ Tässäkin näkyy Bennettin aiempaa ajattelua määrittänyt vakaumus tunteiden välttämättömyydestä poliittiselle toiminnalle.

Kokemus yhtäläisyyksistä voi syntyä yllättävästi jopa antropomorfisessa havaitsemisessa, jonka mainetta Bennett pyrkii puhdistamaan. Ihmismäisten piirteiden tunnistaminen ihmisen ulkopuolisessa maailmassa (tuulen äänet kuulostavat hengitykseltä, topografinen kartta näyttää verisuonistolta) ei ole välttämättä ihmis-keskeistä tai ainakaan johda sellaiseen toimintaan:

”Jos vihreä materialismi vaatii meiltä hienosyisempää herkkyyttä ulkopuolelle-joka-on-myös-sisäpuoli, ehkä ripaus antropomorfismia voi osoittautua arvokkaaksi. Ehkä jotkut antropomorfismiin liittyvät riskit (taikausko, romantisointi,

luonnon jumalallistaminen) ovat ottamisen arvoisia, koska se, kumma kyllä, toimii antroposentrismia vastaan: ihmisen ja asian välille syntyy vastakaiku, ja minä en olekaan enää ei-inhimillisen ’ympäristön’ ylä- tai ulkopuolella.”¹²

Mahdollisuuksia aineellisen maailman elinvoimaisuuden aistimiseen ja kuvitteluun Bennett näkee muun muassa kertomusten ja kirjallisuuden tavoissa järjestää ja nostaa esiin muuten pakenevia yhtäläisyyksiä ja hetkellisiä, affektiivisia assemblaaseja. Sittemmin hän onkin tutkinut sympatiaa inhimillisen ja ei-inhimillisen rajat ylittävänä, poliittisesti vaikuttavana tunteena, jollaisena se hänen mukaansa ilmenee Walt Whitmanin runoudessa.¹³ Bennettin kertomuskäsitys on itsessään ei-antroposentrinen: kirjallisuuden tai taiteen ei tarvitse väkisin inhimillistää ei-inhimillistä tai tarinallistaa monimutkaisia ilmiöitä kaavamaisiksi kausaaliteettikuvioiksi ollakseen hänen tarkoittamallaan tavalla vaikuttava osa ”vihreää materialismia”. Ei-inhimillinen toimijuus voi avautua lukijan kokemukselle yksinkertaisesti sen ansiosta, että kertomukset väistämättä rakentavat maailman tapahtumahälystä merkityksellisiä assemblaaseja, joissa ihminen harvoin on yksin vastuussa tapahtumisesta ja aineellisen maailman yksityiskohdilla on affektiivista painoarvoa.

Bennettin kertomassa ”spekulatiivisessa ontotarinnassa”¹⁴ maailma on eloisa, jatkuvassa liikkeessä oleva affektiivisten toimijoiden ja toimijakokoelmien verkosto, josta tarkastelun skaalaa muuttamalla voidaan havaita erilaisia kokonaisuuksia ja yhteyksiä. Bennettin lähestymistapa on usein kuvaileva ja maalaileva, ja hänen käyttämänsä esimerkit ovat ennemmin harjoituksia erilaisten toimijuuksien havaitsemiseksi kuin ratkaistavissa olevia poliittisia ongelmia. Uusmaterialistisessa teoriassa *Vibrant Matter* -teoksella on ollut keskustelunavaajan asema: loppuratkaisujen sijaan se tarjoaa keinoja kokemuksen ja havainnon tapojen laajentamiseen ja kutsuu pohtimaan, millaiseen poliittiseen toimintaan näin syntyvät affektit voisivat johtaa.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Jane Bennett, *The Enchantment of Modern Life. Attachments, Crossings, and Ethics*. Princeton University Press, Princeton 2001.
- 2 Jane Bennett, *Vibrant Matter. A Political Ecology of Things*. Duke University Press, Durham (NC) 2010, xi. Sitaattien suom. LO.
- 3 Sama, 23.
- 4 Sama.
- 5 Bruno Latour, *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford University Press, Oxford 2005.
- 6 Bennett 2010, ix.
- 7 John Dewey, *Julkinen toiminta ja sen ongelmat* (The Public and Its Problems, 1927). Suom. Mika Renvall. Vastapaino, Tampere 2006.
- 8 Bennett 2010, 101.
- 9 Sama, 112.
- 10 Sama, 113.
- 11 Sama, 116.
- 12 Sama, 120.
- 13 Jane Bennett, Whitman’s Sympathies. *Political Research Quarterly*. Vol. 69, No. 3, 2016, 607–620.
- 14 Bennett 2010, 3–4.